

“QASHQADARYO VOHASIDA QADIMGI SHAHARSOZLIK VA ARXEOLOGIK MADANIYATNING SHAKLLANISHI”

*“Shahrisabz” davlat muzey-qo‘riqxonasi
bo‘lim boshlig‘i Sa‘dullayeva Yulduz
“Shahrisabz” davlat muzey-qo‘riqxonasi
katta ilmiy xodimi Xalilova Dilnoza*

Annotatsiya

Maqolada Qashqadaryo vohasining qadimgi va o‘rta asrlar tarixini yoritishda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan Kitob, Shahrisabz va Qarshi hududlaridagi arxeologik yodgorliklar tahlil qilinadi. Mazkur hududlarning qadimgi Sug‘d sivilizatsiyasi, shaharsozlik, hunarmandchilik, savdo-iqtisodiy munosabatlar hamda diniy-me‘moriy an‘analar rivojida o‘rni ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, Uzunqir, Yerqo‘rg‘on, O‘rta qo‘rg‘on, Yangiqo‘rg‘on, Chim mudofaa devori, Oqsaroy, Ko‘kgumbaz va Odina masjidi kabi tarixiy-arxeologik obyektlarning ilmiy va madaniy ahamiyatiga e‘tibor qaratiladi. Maqolada arxeologik merosni muhofaza qilish, tadqiq etish va turizm yo‘nalishida samarali foydalanish masalalari ham tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Qashqadaryo, Kitob, Shahrisabz, Kesh, Qarshi, Nasaf, Yerqo‘rg‘on, Uzunqir, arxeologiya, Sug‘d, shaharsozlik, madaniy meros, tarixiy yodgorliklar.

Abstract The article analyzes the archaeological monuments located in the Kitob, Shahrisabz, and Karshi regions, which are of great importance for understanding the ancient and medieval history of the Kashkadarya oasis. It examines the role of these territories in the development of the ancient Sogdian civilization, urban planning, handicraft production, trade and economic relations, as well as religious and architectural traditions. Particular attention is paid to the

scientific and cultural significance of such historical and archaeological sites as Uzunkir, Yerkurgan, Orta-Kurgan, Yangi-Kurgan, the Chim defensive wall, Aksaray, Kok-Gumbaz, and the Odina Mosque. The article also analyzes issues related to the preservation and study of archaeological heritage and its effective use for tourism development.

Keywords: Kashkadarya, Kitab, Shahrisabz, Kesh, Karshi, Nasaф, Yerkurgan, Uzunkir, archaeology, Sogd, urban planning, cultural heritage, historical monuments.

Аннотация В статье анализируются археологические памятники, расположенные на территории Китабского, Шахрисабзского и Каршинского регионов, имеющие важное значение для изучения древней и средневековой истории Кашкадарьинского оазиса. Рассматривается роль данных территорий в развитии древней согдийской цивилизации, градостроительства, ремесленного производства, торгово-экономических связей, а также религиозно-архитектурных традиций. Особое внимание уделяется научной и культурной значимости таких историко-археологических объектов, как Узункир, Еркурган, Орта-Курган, Янгикурбан, оборонительная стена Чим, Ак-Сарай, Кок-Гумбаз и мечеть Одина. Кроме того, в статье рассматриваются вопросы сохранения и изучения археологического наследия, а также его эффективного использования в сфере туризма.

Ключевые слова: Кашкадарья, Китаб, Шахрисабз, Кеш, Карши, Насаф, Еркурган, Узункир, археология, Согд, градостроительство, культурное наследие, исторические памятники.

Qashqadaryo vohasi Markaziy Osiyoning qadimdan aholisi zich joylashgan, xo‘jalik va madaniy taraqqiyot jarayonlari jadal kechgan tarixiy-geografik hududlaridan biridir. Vohaning tabiiy-geografik sharoiti, xususan, Qashqadaryo va uning irmoqlari bo‘ylaridagi unumdor yerlar qadimgi davrlardanoq dehqonchilik manzilgohlarining shakllanishiga qulay imkoniyat yaratgan. Shu bilan

birga, vohaning Zarafshon, Baqtriya va boshqa tarixiy-madaniy hududlar bilan aloqadorligi bu yerda savdo va madaniy almashinuvning rivojlanishiga xizmat qilgan.

Qashqadaryoning tarixiy taraqqiyotini o'rganishda Kitob, Shahrisabz va Qarshi hududlari alohida o'rin egallaydi. Mazkur hududlarda turli davrlarga mansub manzilgohlar, qal'alar, mudofaa inshootlari, ibodat maskanlari, maqbaralar va shahar xarobalarining mavjudligi vohaning uzoq davom etgan tarixiy taraqqiyotidan dalolat beradi.

Arxeologik tadqiqotlar nafaqat qadimgi shaharlarning joylashuvi va tuzilishini aniqlash, balki aholining kundalik turmushi, xo'jalik faoliyati, hunarmandchiligi, diniy qarashlari va tashqi hududlar bilan aloqalarini tiklash imkonini beradi.

Qashqadaryo hududidagi arxeologik yodgorliklarni tizimli ravishda o'rganish XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab yanada jadallashdi. Xususan, Qashqadaryo arxeologik-topografik ekspeditsiyasi faoliyati vohaning tarixiy-geografik xaritasini yaratishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Ekspeditsiya tadqiqotlari natijasida vohada turli tarixiy davrlarga oid ko'plab manzilgohlar, shahar xarobalari, mudofaa devorlari va boshqa arxeologik obyektlar aniqlangan. Bu tadqiqotlar Qashqadaryoning qadimgi shahar madaniyati Markaziy Osiyo tarixida muhim o'rin tutganini ko'rsatdi. Arxeologik izlanishlarning yana bir muhim jihati shundaki, yozma manbalarda nomi turlicha qayd etilgan qadimgi shaharlarning geografik o'rnini arxeologik materiallar asosida aniqlash imkoniyati paydo bo'ldi. Kesh va Nasaf kabi tarixiy markazlarning taraqqiyot bosqichlarini o'rganishda arxeologik topilmalar yozma manbalarni to'ldiruvchi muhim dalil vazifasini bajaradi. Kitob hududi Qashqadaryo vohasining sharqiy qismida joylashgan bo'lib, qadimdan tog'oldi va voha hududlarini bog'lovchi muhim makonlardan biri bo'lgan. Hududdagi arxeologik obyektlar uning qadimgi davrlardan boshlab aholi yashashi va xo'jalik faoliyati rivojlangan hududlardan biri bo'lganini ko'rsatadi.

Kitobning tarixiy merosini faqat arxeologik yodgorliklar bilan cheklab bo'lmaydi. Bu hududda tarixiy shaxslar bilan bog'liq ziyoratgohlar, maqbaralar va diniy-me'moriy obyektlar ham mavjud. Ularning ayrimlari keyingi asrlarda qayta qurilgan yoki ta'mirlangan bo'lsa-da, hududning tarixiy xotirasini saqlashda muhim ahamiyatga ega.

Kitob hududidagi yodgorliklarni tadqiq etishda ularni alohida obyekt sifatida emas, balki Qashqadaryo vohasining umumiy tarixiy-madaniy tizimi doirasida o'rganish maqsadga muvofiq. Chunki bu yodgorliklar vohaning sharqiy qismi, Kesh vohasi va boshqa tarixiy markazlar o'rtasidagi aloqalarni tushunishga yordam beradi.

Shahrisabz hududi Qashqadaryo tarixida alohida mavqega ega. Qadimgi Kesh bilan bog'liq tarixiy jarayonlarni o'rganishda shahar va uning atrofidagi arxeologik yodgorliklar muhim manba hisoblanadi. Keshning taraqqiyoti uzoq tarixiy jarayon davomida shakllangan. Shahar hududida mudofaa inshootlari, turar joylar, hunarmandchilik bilan bog'liq obyektlar va me'moriy yodgorliklarning mavjudligi bu hududda shahar madaniyati rivojlanganini ko'rsatadi. Shahrisabzning eng mashhur tarixiy obyektlaridan biri Oqsaroy majmuasidir. U Amir Temur davri me'morchiligining yirik namunalaridan biri sifatida Shahrisabzning tarixiy qiyofasini belgilab beruvchi obyektlardan hisoblanadi. Bundan tashqari, Gumbazi Sayyidon kabi me'moriy yodgorliklar ham shaharning o'rta asrlar va keyingi davrlardagi diniy-me'moriy taraqqiyotini o'rganishda muhimdir. Shahrisabz tarixini tadqiq etishda arxeologik va me'moriy manbalarni yozma manbalar bilan birgalikda tahlil qilish muhim. Chunki faqatgina alohida binolar yoki xarobalarni o'rganish orqali shaharning to'liq tarixiy taraqqiyotini tiklash qiyin.

Qashqadaryo vohasining janubi-g'arbiy qismida joylashgan Qarshi hududi ham qadimiy shahar madaniyatining muhim markazlaridan biridir. Qarshi tarixini o'rganishda qadimgi Nasaf va uning atrofidagi arxeologik obyektlar alohida ahamiyatga ega. Bu borada Yerqo'rg'on yodgorligi muhim arxeologik manbalardan

biridir. Yerqo'rg'on vohada shahar madaniyatining shakllanishi va rivojlanishini o'rganish imkonini beruvchi yirik yodgorliklardan hisoblanadi. Uning mudofaa tizimi, shahar tuzilishi va arxeologik qatlamlari vohaning qadimgi tarixini yoritishda katta ilmiy ahamiyatga ega.

Qadimgi Naxshab, Nashebolo, Nasaf nomlari bilan mashhur ushbu shaharning qadimgi xarobalari hozirgi Yerqo'rg'onda joylashgan bo'lib, hozirgi Shayxali bekati hududida zamonaviy Qarshi shahri ma'muriy hududining shimoliy chegaralaridan bir yarim kilometr uzoqlikda joylashgan.

Yerqo'rg'onning hududi ichki va tashqi devorlari chegarasida eski shahar xarobalaridan iborat bo'lgan turli xil kattalikdagi balandliklar bilan o'ralgan. Eng katta balandlik bu hukmdor qasri ekanligi ma'lum bo'ldi. Shuningdek, sitadel (qal'a ichidagi qo'rg'on), shahar ibodatxonasi, maqbara, zardushtiylik ibodatxonasi, hunarmandlar mahallalari qazib olingani ma'lum qilindi. Yerqo'rg'on atrofida, butunlay yo'qolib ketgan, o'zaro zich joylashgan shahar oldi imoratlar bo'lgan va ilk ming yillikning birinchi yarmida keng jihozlangan shahar oldi hududi g'arbga tomon Qashqadaryo daryosi sohillarigacha cho'zilgan bo'lib, yerqo'rg'ondagi shahar VI asrda eftalitlar davlatini ishg'ol qilish davomida Turk xoqonligi va Eron sosoniylarining birlashgan kuchlari tomonidan yoqib yuborilgan va vayron qilingan.

Yerqo'rg'on shahri qazilmalaridan olingan ko'plab buyumlar to'plami Qarshi vohasi hamda poytaxt shahri tarixi va madaniyati bir necha bosqichda rivojlanganligini isbotlashga yetarli asos bo'la oladi.

Vohaning dastlabki markaziy shahri mil. avv. VIII-VII asrlarga kelib ilk marta himoya devorlari bilan o'raldi. Bu devor keyinchalik buzilib ketgan bo'lib, uning qoldiqlarini kulollar mahallasining eng quyi qismidan topishga erishildi. Er. Av. VI asrda shaharlar kengayib, yangi devor qurildi. Eski devor shahar ichida qolib ketdi va keraksizligi tufayli kulollar tomonidan sopol idishlar tayyorlash uchun loy sifatida ishlatila boshlandi. Shuningdek, bu yerda Yerqo'rg'on shahri tarixining intihosigacha faoliyat ko'rsatgan kulollar mahallasi paydo bo'ldi. Qadimgi devor,

aniqrog'i, uning qoldiqlari eramizning boshlariga kelib, kulollar mahallasi madaniy qoldiqlari ostida ko'milib ketdi. Yerqo'rg'onda qadimiy devor, aniqrog'i uning qoldiqlari eramizning boshlariga yaqin kulollar hududi madaniy qatlami ostida to'liq ko'milib qolgan edi.

Qadimiy Yerqo'rg'on shahri tarixi haqida biz yana quyidagilarni aytishimiz mumkin: Qashqadaryo daryosi vodiydan vohaga kirib kelishida bir qancha irmoqlarga bo'linar va quruq deltani hosil qilar edi; deltadan oqib o'tuvchi irmoq chap qirg'og'ining quyi qismida miloddan avvalgi VIII-VII asrlarda tarqoq holdagi dehqonlarning istiqomat joylari, ya'ni qishloqlari paydo bo'la boshladi. Uning markaziy qismi himoya devori bilan o'ralgan. Shu yo'l bilan Qashqadaryo vohasining eng dastlabki poytaxt markazlari vujudga kelgan.

Eramizdan oldingi 1 ming yillikning o'rtalarida shahar tobora kengayib borgan. Yangi himoya devorlarining ba'zi yerlari 8 metrgacha balandlikni saqlab qolgan bo'lib, asosi 3 metr qalinlikka ega bo'lgan. Qalin va baland devorlar shaharni sak otliqlaridan himoya qilar, ammo devor buzuvchi qurollarga qarshilik qilolmas edi. U 40 gektar maydonga yaqin hududni o'rab olgan edi. Bu davrda Qarshi vohasida ham Sug'd va Baqtriyadagi kabi konus shaklidagi silindrik kulolchilik idishlari keng tarqalgan edi. Ushbu idishlar sekin harakat qiluvchi kulolchilik uskunalarida yasalar edi.

Qashqadaryo yodgorliklarini o'rganish orqali vohaning tarixini bir necha yo'nalishda tadqiq etish mumkin:

- ✓ qadimgi shaharsozlikning shakllanishi;
- ✓ dehqonchilik va sug'orish tizimlarining rivojlanishi;
- ✓ hunarmandchilik markazlarining vujudga kelishi;
- ✓ savdo yo'llari va iqtisodiy aloqalar;
- ✓ mudofaa inshootlarining taraqqiyoti;
- ✓ diniy va me'moriy an'analarning shakllanishi;
- ✓ turli tarixiy davrlardagi madaniy almashinuv jarayonlari.

Shu jihatdan Qashqadaryo arxeologik merosi faqat mahalliy tarix uchun emas, balki Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi tarixini o'rganish uchun ham muhim ilmiy manba hisoblanadi.

Bugungi kunda tarixiy yodgorliklarni saqlash masalasi ularni faqat davlat muhofazasiga olish bilan cheklanmaydi. Arxeologik obyektlarning ilmiy pasportlarini takomillashtirish, ularning geografik koordinatalarini raqamlashtirish, foto va 3D hujjatlashtirish, noqonuniy qurilishlardan himoya qilish ham muhim vazifalardandir. Shuningdek, mahalliy aholi orasida tarixiy merosga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantirish yodgorliklarni asrashning muhim shartlaridan biridir. Maktab, oliy ta'lim muassasalari va muzeylar ham bu jarayonda katta rol o'ynashi mumkin.

Qashqadaryoning tarixiy yodgorliklari ilmiy ahamiyat bilan bir qatorda turistik salohiyatga ham ega. Kitob–Shahrisabz–Qarshi yo'nalishida tarixiy-arxeologik obyektlarni yagona madaniy-marifiy marshrut sifatida ko'rsatish mumkin. Bunda turizmni rivojlantirish bilan bir qatorda yodgorliklarning autentligini saqlash tamoyiliga amal qilish zarur. Tarixiy obyektlarni haddan tashqari tijoratlashtirish yoki ilmiy asoslanmagan tarzda qayta qurish ularning tarixiy qiymatiga zarar yetkazishi mumkin.

Xulosa

Qashqadaryo vohasi ko'p qatlamli tarixiy-madaniy merosga ega bo'lgan hududlardan biridir. Kitob, Shahrisabz va Qarshi hududlaridagi arxeologik yodgorliklar vohaning qadimgi davrlardan boshlab rivojlangan shaharsozlik, hunarmandchilik, savdo, mudofaa va diniy-me'moriy an'alarini o'rganish uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Yerqo'rg'on, qadimgi Kesh bilan bog'liq yodgorliklar, Shahrisabzning me'moriy obidalari hamda Qarshi hududidagi tarixiy obyektlarni o'zaro bog'liq holda o'rganish Qashqadaryo tarixining turli davrlarini yaxlit tasavvur qilish imkonini beradi.

Kelgusida hududdagi arxeologik yodgorliklarni zamonaviy arxeologik metodlar asosida o'rganish, ularning elektron katalogini yaratish, GIS texnologiyalaridan foydalanish va tarixiy obyektlarni yosh avlodga targ'ib etish Qashqadaryo madaniy merosini asrashning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sagdullayev A. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. O'quv qo'llanma. T.: "Universitet", 2004.
2. Turg'unov B. O'zbekiston antik madaniyati. (Janubiy O'zbekistonning qadimiy madaniyatidan lavhalar). "O'zbekiston". Toshkent. 1976.
3. Safarov I. B. Geographical features of pilgrimage tourism (in the case of Kashkadarya region) // Экономика и социум. – 2023. – №. 2 (105). – С. 321- 324.
4. Сафаров И. Б., Халилов Н. Х. Экономико-географические проблемы градостроительства верхне кашкада -рынской области // Educational Research in Universal Sciences. – 2024.